

Prof. dr hab. med. Tomasz Zdrojewski
Kierownik Zakładu Prewencji i Dydaktyki
Katedra Nadciśnienia Tętniczego i Diabetologii
Gdański Uniwersytet Medyczny

Recenzja pracy doktorskiej mgr Krzysztofa Przewoźniaka pt.:
„Ocena szkodliwości, postaw zdrowotnych i polityk publicznych dotyczących papierosów
mentolowych i papierosów cienkich (slimów) w Polsce na tle innych krajów Unii
Europejskiej”

Problemy podjęte w rozprawie doktorskiej przez mgr Krzysztofa Przewoźniaka dotyczą prewencji chorób niezakaźnych, które stanowią główną przyczynę umieralności w Polsce, Europie i na świecie. Analizy głównych wskaźników zdrowotnych w Polsce w ostatniej dekadzie jednoznacznie wskazują na zasadniczą potrzebę poprawy w zakresie prewencji pierwotnej i wtórnej. Otóż w naszym kraju od 2014 r. u mężczyzn i od 2017 r. u kobiet zatrzymał się obserwowany od początku lat 90. ub. wieku wzrost oczekiwanej długości życia, najważniejszej miary stanu zdrowia społeczeństwa. Zahamowanie tego trendu nastąpiło pomimo ciągle dużo gorszych wskaźników w naszym kraju w porównaniu do 15 krajów tak zwanej starej Unii Europejskiej. Np. oczekiwana długość życia mężczyzn w Polsce z okresu sprzed pandemii koronawirusa (73,8 lat) była aż o 8 lat krótsza niż w Szwecji. Analizy OECD z ostatnich dwóch lat przed pandemią COVID-19 pokazały jak dużą mamy rezerwę i wskutek tego jak wielki potencjał do redukcji liczby zgonów możliwych do zapobieżenia. Nie trzeba tu dodawać jak bardzo pandemia nasiliła kryzys zdrowotny, który rozpoczął się w ub. dekadzie w naszym kraju.

Dlatego odniesienie się w rozprawie doktorskiej do dużych strat zdrowotnych spowodowanych używaniem tytoniu należy uznać za jeden z podstawowych problemów w polityce zdrowotnej w naszym kraju. Wg Peto i wsp. w Polsce choroby tytoniowe spowodowały w 2015 roku ok. 70 tys. zgonów. Używanie tytoniu wg aktualnych analiz i publikacji GBD uważane jest za największą pojedynczą możliwą do uniknięcia przyczynę zgonów.

W tym kontekście intensywne organizacyjne i naukowe zajęcie się przez Doktoranta w ostatniej dekadzie medycznymi, psychologicznymi i socjologicznymi uwarunkowaniami przyjętej w 2014 r. przez Parlament Europejski i Radę Europy dyrektywy (TPD) obejmującej m.in. zakaz produkcji i sprzedaży papierosów mentolowych, trzeba ocenić wysoko, szczególnie dla tak potrzebnego i cenionego wykorzystania wyników badań naukowych do przygotowania i wdrożenia skutecznych programów polityki zdrowotnej.

Za udziałem Polski w międzynarodowych badaniach dot. społecznych uwarunkowań TPD przemawiały dwa ważne argumenty. Z jednej strony, słusznie eksperci Komisji Europejskiej przewidywali, że zakaz sprzedaży papierosów mentolowych może wywrzeć korzystny wpływ na zapobieganie regularnego palenia przez młodzież, oraz redukcję palenia tytoniu wśród kobiet i młodych dorosłych. Z drugiej strony, Polska jako jeden z największych producentów papierosów mentolowych w Europie i na świecie obawiała się znacznych konsekwencji gospodarczych wprowadzenia zakazu i zaskarżyła przepisy TPD do Trybunału Sprawiedliwości. Obok Rumunii staliśmy się jednym z głównych hamulcowych przyjęcia jakże potrzebnych przepisów. Zaskarżenie TPD okazało się co prawda nieskuteczne, ale opóźniło wdrożenie dyrektywy o kilka lat. Ostatecznie stosowne zakazy weszły w życie w krajach UE dopiero w maju 2020 r. Z tego punktu widzenia dla środowiska naukowego w naszym kraju bardzo ważny był udział Polski w międzynarodowych programach badawczych dot. medycznych i społecznych uwarunkowań TPD. Doktorant aplikując o udział Polski słusznie przewidywał obecność istotnych różnic między krajami, a co za tym potrzebę identyfikacji specyficznych dla danego kraju programów edukacyjnych i interwencyjnych. W efekcie został ich krajowym koordynatorem. Dwa duże projekty badawcze, które mgr Krzysztof Przewoźniak koordynował w Polsce są to: TackSHS, realizowany w latach 2015-2019 oraz EUREST-PLUS z lat 2016-2018. Zostały one dofinansowane z funduszy Programu Badań i Innowacji Unii Europejskiej „Horizon 2020” (umowy nr 681040 i 681109).

Uważam, że udział Polski w tych projektach z powodów opisanych wyżej był potrzebny merytorycznie i wizerunkowo utrwalając nasze miejsce w nauce europejskiej zajmującej się chorobami tytoniowymi. Fakt, że kierownikiem ww. badań w Polsce, a przez to ważnym polskim reprezentantem w Komitecie Naukowym był mgr Krzysztof Przewoźniak stanowi o jego pozycji w środowisku międzynarodowym. Z pewnością najbardziej uutorował tu drogę i ustanowił dla naszego kraju tak mocną pozycję swoimi dokonaniami wieloletni szef Doktoranta i współautor wymienionych badań - prof. Witold Zatoński. Dzięki sukcesom Profesora i Jego Zespołu z Centrum Onkologii-Instytutu w W-wie już w latach 90. ub. wieku Polska wyprzedziła wiele krajów w redukcji palenia papierosów, a obecnie pomimo kilku niezrealizowanych przez Min. Zdrowia i Min. Finansów postulatów Profesora mamy sukces w postaci niższego od średniej europejskiej odsetka osób palących. Wynosi on nieco poniżej 25%. Nie do przecenienia w doprowadzeniu do partycypowania Polski w ww. ważnych europejskich badaniach porównawczych postaw zdrowotnych i polityk publicznych dot. papierosów mentolowych była działalność śp. Dr Mateusza Zatońskiego, co podkreślił w podziękowaniach na początku rozprawy Doktorant.

Rozprawę doktorską stanowi cykl siedmiu prac wraz z obszernym ich podsumowaniem. Wymieniając założenia i przesłanki do przeprowadzonych badań mgr Krzysztof Przewoźniak słusznie podkreślił zagrożenia papierosów mentolowych z powodu zwiększenia w nich potencjału psychoaktywnych właściwości nikotyny, intensywnego marketingu kierowanego do kobiet i osób młodych, oraz nieprawdziwego przekonania, że są zdrowsze.

Autor dobrze uzasadnił podjęcie badań nad społecznymi uwarunkowaniami TPD z 2014 r., przede wszystkim po to by chronić młodzież przed rozpoczęciem palenia, a osoby stosujące papierosy mentolowe przed nieprawdziwymi i mylącymi informacjami o ich mniejszej szkodliwości. Ważne było też by pomóc osobom palącym aromatyzowane wyroby tytoniowe w całkowitym zaprzestaniu palenia tytoniu. Logiczną tego konsekwencją stało się wyznaczenie celu głównego rozprawy doktorskiej jako kompleksowej oceny szkodliwości, postaw zdrowotnych i polityk publicznych dotyczących papierosów mentolowych i slimów w Polsce na tle innych krajów unijnych.

Zgodnie z wymogami ustawy artykuły włączone do rozprawy doktorskiej pt.: „Ocena szkodliwości, postaw zdrowotnych i polityk publicznych dotyczących papierosów mentolowych i papierosów cienkich (slimów) w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej” stanowią cykl siedmiu publikacji naukowych powiązanych tematycznie. Jak napisano wyżej oparto je na analizie wyników międzynarodowych badań ankietowych TackSHS oraz EUREST-PLUS. Przedstawione do recenzji łączne omówienie tych publikacji wraz ze streszczeniami rozprawy po polsku i angielsku oraz najważniejszym piśmiennictwem zajmuje 58 stron; liczba pozycji dobrze dobranego i aktualnego piśmiennictwa wynosi 70.

Siedem artykułów stanowiących cykl zostało opublikowanych w latach 2019-2021: pięć z nich w zagranicznych czasopismach naukowych indeksowanych w Journal Citation Reports, jedna na platformie unijnego programu badawczego Horizon 2020 jako preprint, oraz jedna w piśmie (Tobacco Prevention and Cessation) wymienionym i punktowanym przez polskie Ministerstwo Edukacji i Nauki. Publikacje te można uszeregować w trzy grupy dokonań.

Pierwszą grupę stanowi zbiór pięciu oryginalnych wielośrodkowych artykułów naukowych opublikowanych w międzynarodowych prestiżowych recenzowanych czasopismach naukowych (dwa z nich opublikowano w suplementach czasopism) znajdujących się na listach MEiN, indeksowanych w bazie PubMed oraz znajdujących się na Liście Filadelfijskiej (Journal Citation Reports - JCR).

Są to następujące artykuły:

1. Gallus S, Lugo A, Liu X, Behrakis P, Boffi R, Bosetti C, Carreras G, Chatenoud L, Clancy L, Contiente X, Dobson R, Effertz T, Filippidis FT, Fu M, Geshanova G, Gorini G, Keogan S, Ivanov H, Lopez MJ, Lopez-Nicolas A, Precioso J, Przewozniak K, Radu-Loghin C, Ruprecht A, Semple S, Soriano JB, Starchenko P, Trapero-Bertran M, Tigova O, Tzortzi AS, Vardavas C, Vyzikidou VK, Colombo P, Fernandez E; TackSHS Project Investigators. Who Smokes in Europe? Data From 12 European Countries in the TackSHS Survey (2017-2018). *J Epidemiol.* 2021 Feb 5;31(2):145-151. doi: 10.2188/jea.JE20190344. Epub 2020 Apr 4. PMID: 32249267; PMCID: PMC7813769.
2. Herbec A, Zatoński M, Zatoński WA, Janik-Konieczny K, Mons U, Fong GT, Quah ACK, Driezen P, Demjén T, Tountas Y, Trofor AC, Fernández E, McNeill A, Willemsen M, Vardavas CI, Przewoźniak K; EUREST-PLUS consortium. Dependence, plans to quit, quitting self-efficacy and past cessation behaviours among menthol and other flavoured cigarette users in Europe: The EUREST-PLUS ITC Europe Surveys. *Tob Induc Dis.* 2019 Sep 19;16:A19. doi: 10.18332/tid/111356. PMID: 34671234; PMCID: PMC8525627.
3. Zatoński M, Herbec A, Zatoński W, Janik-Konieczny K, Driezen P, Demjén T, Fernández E, Fong GT, Quah ACK, Kyriakos CN, McNeill A, Willemsen M, Mons U, Tountas Y, Trofor AC, Vardavas CI, Przewoźniak K; EUREST-PLUS Consortium. Cessation behaviours among smokers of menthol and flavoured cigarettes following the implementation of the EU Tobacco Products Directive: findings from the EUREST-PLUS ITC Europe Surveys. *Eur J Public Health.* 2020 Jul 1;30(Suppl_3):iii34-iii37. doi: 10.1093/eurpub/ckaa050. PMID: 32918816; PMCID: PMC7526784.
4. Kyriakos CN, Driezen P, Girvalaki C, Hitchman SC, Filippidis FT, Gravely S, Balmford J, Nikitara K, Mons U, Fernández E, Przewoźniak K, Trofor AC, Demjén T, Zatoński W, Tountas Y, Fong GT, Vardavas CI; EUREST-PLUS Consortium. Awareness and correlates of noticing changes to cigarette packaging design after implementation of the European Tobacco Products Directive: findings from the EUREST-PLUS ITC Europe Surveys. *Eur J Public Health.* 2020 Jul 1;30(Suppl_3):iii98-iii107. doi: 10.1093/eurpub/ckaa057. PMID: 32918819; PMCID: PMC7526785.
5. Nogueira SO, Driezen P, Fu M, Hitchman SC, Tigova O, Castellano Y, Kyriakos CN, Zatoński MZ, Mons U, Quah ACK, Demjén T, Trofor AC, Przewozniak K, Katsaounou P, Fong G, Vardavas CI, Fernández E; EUREST-PLUS Consortium. Beyond the European Union Tobacco Products Directive: smokers' and recent quitters' support for further tobacco control measures (2016-2018). *Tob Control.* 2021 Mar 16:tobaccocontrol-2020-056177. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2020-056177. Epub ahead of print. PMID: 33727255.

Doktorant jako kierownik i koordynator reprezentujący grupę polskich badaczy odpowiedzialnych za realizację projektów TackSHS oraz EUREST-PLUS w ramach ITC Europe Surveys realizowanych w sześciu do jedenastu krajach europejskich jest w tych publikacjach jednym z 16 do 32 współautorów. Artykuły mają Impact Factor w zakresie od 1,889 do 6,726. Łączny IF tych prac wynosi 16,161. Udział mgr Krzysztofa Przewoźniaka w ich realizacji pozostali współautorzy oszacowali w przygotowanych dla przewodu doktorskiego specjalnych oświadczeniach na 2% do 15% w zależności od publikacji.

Drugim osiągnięciem Doktoranta jest artykuł opublikowany w nowej formule naukowej *open peer review* na platformie naukowej Open Research Europe utworzonej przez Komisję Europejską dla badaczy Horizon 2020, Horizon Europe and Euratom (publikacja nr 6). Artykuł opublikowano jako preprint, a więc zgodnie z założeniami tej platformy jeszcze przed oceną recenzentów. Mgr Przewoźniak jest w tej pracy drugim autorem.

6. Mechili EA, Przewoźniak K, Driezen P, Kyriakos CN, Girvalaki C, Nikitara K, Mons U, Fernández E, Trofor AC, Demjén T, Katsaounou PA, Zatoński WA, Fong GT, Vardavas CI, EUREST-PLUS consortium. Support for the ban on sale of slim cigarettes in six European countries: Findings from the EUREST-PLUS ITC Europe Surveys. Open Research Europe 2021;1:52; <https://doi.org/10.12688/openreseurope.13405.1>.

Trzeba tu wskazać, że praca ta jest dwukrotnie wymieniona w podsumowaniu rozprawy doktorskiej z drobnym, ale istotnym błędem w jej tytule, w którym pominięto słowo „Smokers” na początku tytułu. Publikacja ta stanowi doniesienie w pełni oryginalne, prezentuje wyniki badania międzynarodowego i w chwili pisania niniejszej recenzji uzyskała już we wspomnianej formule *open peer review* ocenę i akceptację pierwszego recenzenta wyznaczonego przez Redakcję Open Research Europe. Publikacje na tej platformie Komisji Europejskiej z zasady nie są klasyfikowane w formule Impact Factor i dotąd nie znalazły się na liście MEiN. Niemniej w moim przekonaniu artykuł w pełni zasługuje na włączenie go do cyklu rozprawy doktorskiej. Uznanie go za oryginalne rozwiązanie problemu naukowego jest zgodne z literą i duchem punktu 1 artykułu 13 Ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych.

Wreszcie trzecim ważnym osiągnięciem Doktoranta jest artykuł redakcyjny opublikowany w piśmie z listy MEiN (publikacja nr 7), w którym wśród pięciu międzynarodowych ekspertów mgr Krzysztof Przewoźniak jest pierwszym autorem:

7. Przewoźniak K, Kyriakos CN, Hiscock R, Radu-Loghin C, Fong GT. Effects of and challenges to bans on menthol and other flavors in tobacco products. Tob Prev Cessat. 2021 Nov 15;7:68. doi: 10.18332/tpc/143072. PMID: 34825113; PMCID: PMC8591489.

W specjalnym opracowaniu podsumowującym rozprawę doktorską i zawierającym wymagane streszczenia w języku polskim i angielskim Autor rozprawy starannie opisał i podsumował każdą z ww. siedmiu prac oraz szczegółowo opisał zakres merytorycznego wkładu własnego, co potwierdzili główni współautorzy w specjalnych oświadczeniach.

Przedstawione wyżej trzy grupy osiągnięć, czyli autorski udział w projektach międzynarodowych w pięciu artykułach, istotna rola w publikacji na platformie Open Research Europe, oraz podsumowanie efektów i uwarunkowań zakazu papierosów mentolowych zawarte w artykule redakcyjnym stanowią zatem oryginalne rozwiązanie ważnego i aktualnego problemu naukowego współczesnej polityki zdrowotnej, jakim jest zakaz produkcji i używania papierosów mentolowych.

Jak napisano wyżej pierwszych pięć prac stanowi podsumowanie wyników wielośrodkowych międzynarodowych badań ankietowych w projektach TackSHS oraz EUREST-PLUS ITC Europe Surveys. Wszystkie zostały opublikowane w międzynarodowych renomowanych recenzowanych czasopismach naukowych i w związku z tym nie wymagają szczegółowych recenzji.

W publikacji 1 w projekcie TackSHS wykazano duże zróżnicowanie częstości palenia tytoniu w krajach Unii Europejskiej w latach 2018-2019. Badania w każdym kraju wykonano na losowej, reprezentatywnej liczącej ok. 1000 osób próbie ludności w wieku 15 lat i więcej (łącznie 11902 respondentów). Częstość palenia wahała się wśród ogółu badanych od 18,9% we Włoszech do 37% w Bułgarii. W Polsce (łącznie 23,6%) odsetki palących mężczyzn (28,7%) i kobiet (19,4%) pozostawały na niższym poziomie od średniej dla dwunastu badanych krajów. Autorzy wskazali na potrzebę bardziej szczegółowego monitorowania i interwencji w regionach oraz grupach społecznych, w których utrzymuje się wysoka częstość palenia tj. wśród osób z niższym wykształceniem oraz o niskim statusie materialnym.

W publikacji 2 na podstawie badania EUREST-PLUS wykazano istotne różnice co do palenia i zaprzestania palenia między osobami używającymi papierosów mentolowych i tradycyjnych. W badaniu tym wyboru respondentów w wieku 18 lat i więcej, którzy palili tytoń, dokonano metodą ścieżki losowej. Analizę zachowań i przekonań ww. grup osób palących oparto na wynikach pierwszej (2016, n=10760) rundy badania ankietowego ITC Europe Surveys, czyli po uchwaleniu TPD, ale przed wprowadzeniem jej przepisów w życie. W 8 krajach unijnych wykazano u palaczy papierosów mentolowych słabsze przekonanie, że są uzależnieni od nikotyny, co można byłoby wykorzystać do zaprzestania palenia celowanymi interwencjami ukierunkowanymi na zaprzestanie palenia w okresie wprowadzania zakazu sprzedaży papierosów aromatyzowanych.

Ww. ustalenia były ważne dla planowania programów polityki zdrowotnej bowiem analiza postaw palaczy w ośmiu europejskich krajach między 2016 a 2018 r. wykonana w próbie liczącej 19691 osób (ITC Europe Surveys) wykazała, że po przyjęciu TPD w 2014 r. osoby dotąd używające papierosów mentolowych nadal je pali (publikacja nr 3). Było to z pewnością spowodowane dostępem do tych papierosów do czasu wejścia w życie zakazu w 2020 r., Ważne okazało się więc podjęcie działań w celu ograniczenia poszukiwania papierosów aromatyzowanych na rynku globalnym np. w internecie, czy też na czarnym rynku wskutek przemytu tych papierosów do UE. Ponadto stwierdzono, że zaobserwowany przepływ palaczy papierosów mentolowych do grupy palaczy papierosów tradycyjnych może spowolnić oczekiwaną redukcję częstości palenia tytoniu. Autorzy podkreślili zatem potrzebę działań edukacyjnych i interwencyjnych, w szczególności w krajach o wysokiej konsumpcji tych papierosów takich, jak Polska, oraz u kobiet.

W publikacji nr 4 Autorzy wraz z Doktorantem ocenili w badaniu EUREST-PLUS w 2018 r. percepcję obecnych i byłych palaczy tytoniu z 6 krajów unijnych (w tym z Polski) wybranych regulacji TPD dotyczących opakowań wyrobów tytoniowych. Opinie uzyskane od 5597 palaczy tytoniu oraz 412 respondentów, którzy zaprzestali palenia tytoniu wskazały, że większość osób dostrzegła wprowadzone zmiany na opakowaniach wyrobów tytoniowych, ale ich percepcja była bardzo zróżnicowana w zależności od kraju, uwarunkowań społecznych i przekonań na temat szkodliwości palenia. Najniższe wartości (22,7%) w postrzeganiu zmian odnotowano w Hiszpanii, najwyższe w Grecji (78,8%). W Polsce odsetek osób dostrzegających te zmiany był stosunkowo wysoki i wynosił 62,8%. Wyniki wskazały na potrzebę, z jednej strony, wzmocnienia kampanii edukacyjnych, zaś z drugiej realizacji badań które wyjaśniłyby jak cechy opakowań tytoniowych wpływają na zachowania osób rozpoczynających, kontynuujących lub rzucających palenia.

Wreszcie w publikacji nr 5 w badaniu EUREST-PLUS ITC Europe Surveys oceniono zakres poparcia udzielanego przez osoby palące dla potencjalnych nowych, wykraczających poza TPD regulacji. Projekt wykonano w 6 krajach unijnych, w tym w Polsce jako prospektywne badania kohortowe na reprezentatywnych próbach palaczy z doborem respondentów w wieku 18 lat i więcej metodą ścieżki losowej. Bazę danych utworzyły wyniki pierwszej (2016, n=6011) i drugiej rundy (2018, n=6027) międzynarodowego badania ankietowego ITC. Wyniki znacząco różniły się w poszczególnych krajach, grupach społeczno-demograficznych i zgodnie z oczekiwaniami były dużo mniejsze wśród obecnie palących niż niepalących. Doktorant w opracowaniu podsumowującym wyniki publikacji nr 5 przedstawił ryciny z wynikami i opisał je w języku angielskim. Pewno byłoby lepiej przygotować te opisy w języku polskim.

Jak napisano wyżej publikacja nr 6 została opublikowana na platformie utworzonej przez Komisję Europejską - Open Research Europe jako preprint czyli przed oceną recenzentów. Dlatego wydaje się, że wymaga ona nieco szerszego omówienia. Celem publikacji była ocena na podstawie badania EUREST-PLUS poparcia dla wprowadzenia zakazu produkcji i sprzedaży papierosów cienkich przez palących i niepalących mieszkańców w sześciu krajach UE, w tym w Polsce, z uwzględnieniem czynników społeczno-demograficznych, statusu i charakterystyki palenia, rodzaju palonych wyrobów tytoniowych oraz przekonań na temat szkodliwości palenia. Na zasadność takiej regulacji wskazywały wyniki badań toksykologicznych, wskazujące, że papierosy cienkie mogą być równie szkodliwe jak papierosy tradycyjne, oraz socjologicznych wskazujących, że papierosy cienkie są postrzegane jako mniej szkodliwe i bardziej atrakcyjne. Badania wykonano w Grecji, Hiszpanii, Niemczech, Polsce, Rumunii i na Węgrzech w 2018 r. jako prospektywne badania kohortowe i oparte na reprezentatywnych próbach palaczy w wieku 18 lat i więcej, którzy palili tytoń, dobranych metodą ścieżki losowej. Indywidualne wywiady wspomagane komputerowo wykonano u 5592 respondentów. W metodach statystycznych prawidłowo wykorzystano testy nieparametryczne oraz metody regresji logistycznej. Wyniki wskazały na stosunkowo duże różnice w poparciu dla zakazu produkcji i sprzedaży papierosów cienkich. Najwyższy odsetek poparcia zakazu stwierdzono w Rumunii (33.8%), najniższy w Grecji (18.0%). W Polsce był on stosunkowo niski i wyniósł 19,2%. W porównaniu z palącymi mężczyznami kobiety znacząco rzadziej popierały zakaz produkcji i sprzedaży „slimów”. Niższe poparcie dla tej regulacji zaobserwowano także wśród codziennych palaczy tytoniu, palaczy papierosów mentolowych, tych którzy nie zamierzali rzucić palenia, oraz osób przekonanych o mniejszej szkodliwości papierosów cienkich. Przekonanie o niższej szkodliwości „slimów” podzielało średnio około 20% palaczy, w Polsce - 28,9%. Prezentacja wyników, dyskusja, przedstawione piśmiennictwo tej publikacji nie budzą żadnych zastrzeżeń. Autorzy wyciągnęli słuszne wnioski, że niskie poparcie dla zakazu produkcji i sprzedaży „slimów” wynika najpewniej z braku programów edukacyjnych i debaty publicznej w tym zakresie. Działania te powinny stać się nieodłącznym elementem podjęcia kolejnej próby wprowadzenia zakazu produkcji i sprzedaży papierosów cienkich, bowiem ta z końca ub. dekady okazała się nieskuteczna.

W publikacji nr 7 mgr Krzysztof Przewoźniak w artykule redakcyjnym opublikowanym w Tobacco Prevention and Cessation wraz z współautorami odniósł się do wyników badań w UE w ramach Horizon 2020, oraz ITC w Europie, Kanadzie i innych krajach na świecie. Stwierdził, że w celu maksymalizacji korzyści związanych z wprowadzeniem zakazu papierosów mentolowych należy wdrażać programy edukacyjne i działania interwencyjne.

Doktorant w artykule redakcyjnym postulował objęcie zakazem produkcji i sprzedaży wszystkich wyrobów powiązanych z użyciem tytoniu, które zawierają substancje aromatyczne, potrzebę redukcji sprzedaży papierosów aromatyzowanych na rynku nielegalnym, oraz prowadzenia monitorowania i badań naukowych w zakresie wpływu takich regulacji jak TPD na używanie wyrobów tytoniowych i skutki zdrowotne, użycie papierosów elektronicznych i tytoniu podgrzewanego. Cenna wydaje się też być rekomendacja co do przygotowania badań porównujących skuteczność różnych regulacji prawnych i programów interwencyjnych w celu bardziej skutecznego niż dotąd ograniczenia używania aromatyzowanych wyrobów tytoniowych.

Podsumowując, dyskusja rozprawy i każdej z prac jest napisana rzeczowo, spójna z wstępem, wyznaczonymi celami pracy oraz uzyskanymi wynikami. Autor właściwie wykorzystał dane z piśmiennictwa odnosząc się do wyników badań własnych i innych autorów. Jak wskazałem uprzednio piśmiennictwo w pracach i rozprawie jest trafnie dobrane i właściwie przytoczone. Autor rozprawy cytuje najważniejsze i najbardziej aktualne publikacje z zakresu współczesnej epidemiologii. Metody statystyczne są prawidłowo użyte. Opracowanie podsumowujące i prezentujące cykl publikacji jest wykonane bardzo dobrze - ułatwia zrozumienie i syntetyczną ocenę wykonanych badań i opublikowanych artykułów. Jego przejrzysta forma potwierdza spójność i logiczne powiązanie artykułów w monotematycznym cyklu, oraz talent doktoranta do zwięzłego i klarownego pisania prac oraz formułowania poglądów. Końcowe wnioski omówienia wszystkich prac cyklu oraz streszczenie rozprawy stanowią logiczne i zwarte podsumowanie jej głównych elementów.

Obowiązki recenzenta sprawiają, że oprócz dwóch uwag wymienionych wcześniej chciałbym wskazać na potrzebę drobnych poprawek, w tym literowych w rozprawie. Na str. 5 termin GBD - Global Burden of Disease oznacza nazwę własną wielkiego projektu badawczego co warto ująć w polskim tłumaczeniu. Na str. 6 poprawki literowej wymaga skrót MUR; na str. 15 powinno być ... *do nielegalnego handlu* ... *Zaobserwowane po wprowadzeniu w życie* ... na str. 33 warto poprawić ... *zmiany zaszłe* ... *spadek ten istotnie różnił się* ... zaś na str. 36 ... *dostrzeganie ww. zmian* ...

W nawiązaniu do głównego celu rozprawy czyli kompleksowej oceny szkodliwości, postaw zdrowotnych i polityk publicznych dotyczących papierosów mentolowych i slimów w Polsce na tle innych krajów unijnych Doktorant w każdej pracy oryginalnej szczegółowo wywiązał się z zadania wskazując na wskaźniki i specyfikę wyników w naszym kraju.

Mam jednak pewien niedosyt co do zbyt krótkiego łącznego podsumowania wszystkich polskich problemów i odmienności. Autor pracy doktorskiej jako autorytet w dziedzinie walki z chorobami tytoniowymi w Polsce mógłby podczas obrony rozprawy poczynić zobowiązanie do przygotowania oddzielnej szczegółowej publikacji w tym zakresie co będzie ważną pomocą dla polityków zdrowotnych, o ile zechcą z takiej pomocy skorzystać.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemów naukowych i ważny materiał dla polityki zdrowotnej w naszym kraju. Prezentowane wyniki powinny stymulować do istotnej poprawy skuteczności programów edukacyjnych i interwencyjnych w celu ograniczenia nie tylko palenia papierosów aromatyzowanych, ale używania wyrobów tytoniowych w ogóle. Rozprawa charakteryzuje się ponadto wyraźnym celem i znaczeniem aplikacyjnym. Doktorant od wielu lat wyróżnia się też w kraju swoją działalnością organizacyjną i dydaktyczną mając tu bardzo duże osiągnięcia i dorobek.

W oparciu o powyższą recenzję uważam, że rozprawa doktorska mgr Krzysztofa Przewoźniaka spełnia warunki określone w ustawie o tytule i stopniach naukowych i **wnoszę do Wysokiej Rady o dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Prof. dr hab. med. Tomasz Zdrojewski

Gdańsk, 9 września 2022 r.